

על המחולות

(שופטים כ"א — תענית ד')

מאת

חיים גלעד

שתי מסורות עתיקות-יומין מספרות על מחולות שנערכו בכרמים בימי חג האחת — מקראית, והאחרת — משנאית:

א. "הנה חג ה' בשלו מימים ימימה; ... וארבתם בכרמים וראיתם והנה אם יצאו בנות שילו לחול במחלות וגו'" (שופטים כ"א, יט—כא).

ב. "אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים, שבהן בנות ירושלים יוצאות וחולות בכרמים וגו'" (תענית ד', ח). הצד השווה ביניהן, שבשתיהן נערכים המחולות בכרמים; המחולות הן הבנות¹; הנושא המרכזי הוא — נשואין וחיתונן. במה נבדלו — במועדים ובמקומות שבהם נערכו המחולות. לפי שופטים נערכו המחולות בכרמי שילה ב"חג ה'", ואילו לפי תענית הם נערכו בכרמי ירושלים, בט"ו באב וביוה"כ. והשאלה היא: האם מדובר באירועים שונים, במקום ובזמן, או ששתי המסורות הנ"ל מתכוונות לאותו דבר?

הלשון חג ה' מצוי במקרא ככינוי לחג הסוכות². כן מצינו, שבמקומות שונים במקרא מכונה חג הסוכות בשם חג סתם³. מתבקש אפוא להניח, ש"חג ה'" כאן עניינו חג הסוכות, אם כי אפשר גם שהמחולות נערכו באמצע הקיץ, בתחילת בציר הענבים, כשם שחג הקציר (שבועות) חל בתחילת קציר החטים ("בכורי קציר חטים") ו"חג העומר" (פסח) בתחילת קציר השעורים ("מהחל חרמש בקמה"). ואם אין ראייה לדבר — זכר לדבר יש, והוא נרמז בכמה מקומות במקרא בפועל "הלל" בקשר עם שמחת הבציר⁴. ברם, עיון במסורת זו מרמז דווקא על חודש תשרי

1 לפי גרסא אחרת — "בני ירושלים (או: ישראל) ומוסב על בנים ובנות" ("ששה סדרי משנה" מפורשים בידי חנוך אלבק; הוצ' מוסד ביאליק ודביר. סדר מועד, מסכת תענית. השלמות ותוספות, עמ' 497).

2 "אך בחמשה עשר לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחגו את חג ה'" (ויקרא כ"ג, לט).

3 מלי"א ח', ב; ח', סה; י"ב, לב—לג; יחזקאל מ"ה, כה; נחמיה ח', יד; דבהי"ב ה', ג; ו', ח; וכן בספרות התלמודית.

4 "ויצאו השדה ויבצרו את כרמיהם וידרכו ויעשו הלולים" (שופטים ט', כו); "ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים לה'" (ויקרא י"ט, כד); "כי מאספיו יאכלהו והללו את ה'" (ישעיהו ס"ב, ט) וחלילה — לפורענות: "ובכרמים לא ירנן לא ירצע" (ישעיהו ס"ו, י); על קיצר ועל קצירך (=בצירך) הידד נפל" (שם, ט). וראה גם י. קויפמן "תולדות האמונה הישראלית" ד—ה, עמ' 135.

[2]

חיים גלעד

כמועד המחולות בשילה, כלומר — בחג האסיף, הוא חג הסוכות, כמבואר להלן⁵. כידוע, מקובלת הנחה בקרב אנשי המדע חוקרי טבע הארץ, "שאקלימה וצמחייתה של ארץ ישראל לא נשתנו מאז התקופה המקראית, ולכן קיימת האפשרות לזהות את הצמח על פי התיאורים שבמקרא ובספרות חז"ל — תוך גזירה שווה מן הצמח של ימינו לצמח של התקופות הנ"ל"⁶. והנה, באחד מספוריי בשילה נתתי דעתי לעובדה, שהאזור דל ביותר במטעי גפנים, וגם הגפנים הגדלות שם עלובות למדי. תחת זאת, מרובים כאן עצי הזית והאזור כולו משופע מטעי זיתים גדולים ומטופחים. באורח אסוציאטיבי, נזכרתי בסיפור המחולות בכרמי שילה. שאלתי את עצמי: באילו כרמים הכתוב מדבר ומתי היה הדבר? אחר עיון בדבר הסתבר לי, שהכוונה לחג הסוכות (חג ה') שכן, חודש תשרי הוא עונת הבשלת הזיתים ומסיקתם וסביר, כי המסיק, בדומה לקציר ולבציר, יהיה מלווה חגיגות עממיות. חגיגות אלה נערכו בחג האסיף שחל בחודש זה. משתמע מכך, שאין מדובר כאן בכרמי ענבים שבצירים נסתים מוזמן והם עתה נטושים ונתונים לתהליכי קמילה ונשירה.

ומכאן למחולות שבמסכת תענית. פה מדובר במחולות שהתקיימו בירושלים ובסביבותיה העשירות במטעי ענבים וזיתים כאחד⁷. באזור זה נערכו, כנראה, חגיגות פעמיים — בעונת הבציר (באב) ובעונת המסיק (תשרי). ואמנם המסורת הנ"ל מאשרת הנחה זו ואין היא סותרת את המסורת שבספר שופטים, שכן אליבא דשתיהן, אחד התאריכים הוא חודש תשרי, ואין להקשות על בעל ספר שופטים שלא הזכיר את חגיגות הבציר, כיוון שכידוע, אין המקרא עוסק בסיפורי הסטוריה או בתיאורי הווי אלא במקרים שהוא נזקק להם אם לרגל מאורעות חשובים בחיי העם, או בשעת הצורך לקבוע נוהלים חוקתיים וכיו"ב, והדברים ידועים⁸.

גם עניין הכפילות, לכאורה, של תאריכי תשרי שבמסורות הנ"ל (יו"כ וסוכות) מתיישב יפה. שכן, המסורות הנ"ל שתיהן עתיקות וקדומות, כנראה מתקופה שבה

5 על ההתחבטות בהבנת הדברים, כבר אצל הפרשנים הקדמונים, מעידים דברי רד"ק: "והנראה בעיני, כי החג היה בשילה מימים ימימה ופירושו — משנה לשנה; ואמר בו התרגום מזמן לזמן, ממועד למועד, ואפשר כי מפסח לפסח היה זה, או מסוכות לסוכות שהיה זמן שמחה, או ביום הכפורים, שהיו בנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים כדברי רז"ל". התרגום למגילת "איכה" מפרש את הכתוב "בתולתיה נוגות" (א, ד): "בתולתהא ספדן על די פסקו למיפק בחמשא עשר יומין באב וביומא דכפוריא די הוא בעסרא יומין בתשרי לחינגא בחינוגין". גם בקרב חוקרי המקרא של ימינו אין תמימות דעים בעניין זה.

6 י. פליקס: "עולם הצומח המקראי". מבוא. עמ' 5, הוצ' מסדה תשי"ז. ובאנציקלופדיה לחקלאות כרך ב' עמ' 643: "עם צמחי הנוף הטבעי שנשתיירו בזכות חסינותם או נתחדשו הודות לאקלים המבורך, נמנים גם פליטי תרבות — לעדות לגנות קדומה".

7 עדים שמות האתרים השונים שמרכיביהם — כרמי הענבים והזיתים, כגון: בית הכרם, קרן בן שמן, הר הזיתים, מעלה הזיתים, וכן ריבוי המשלים והמוטיבים הלקוחים מגידולים אלה ואבוריהם ותוצרתם, כגון: הגפן על חלקיה השונים, היין, הגת, היקב, הבציר וכדומה, אצל הנביאים הירושלמים — ישעיהו, ירמיהו, מיכה ואחרים. וראוי להזכיר את ברכת יעקב ליהודה: "אסרי לגפן עיריה ולשדקה גני אֶתֹנו; פֶּסֶס בֵּינָן לְגֶשֶׁוּ יָבֵס עֲצֵכֶם סוּתוּ; חֲלִילִי לְעֵינֵי מִינִי" (בראשית מ"ט, יא).

8 לדוגמה: סיפור המקושש (במדבר ט"ו, לב) לגבי קביעת חוק השביתה בשבת; פרשת בנות צלפחה (שם כ"ז, א ואילך) לקביעת חוקי הנחלה וירושת הבת וכיו"ב.

על המחולות

[3]

טרם ייוצבו תחומים ברורים ומוגדרים בין ה"ימים" השונים של חודש תשרי (חודש "תקופת השנה") שהיה משופע בחגים, ב"ימים טובים" — מעין "יומא אריכא" ונתקיימו בו אירועים בעלי אופי ומשמעות שונים, ויש אשר ניטשטשו התחומים ונתערבבו זה בזה.⁹

כללו של דבר: חגיגות-עם, בלויית מחולות של בני-נעורים, נערכו בעונות האסיף השונות — פרי פרי ועונתו — בכרמי הענבים ובכרמי הזיתים.¹⁰ בחגיגות הללו נטלו חלק כל שכבות העם ולא ניכר שוע לפני דל, וכדי לטשטש את הבדלי המעמדות היו כולם מופיעים בלבוש אחיד ("כלי לבן שאולין") — "כדי לא לבייש את מי שאין לו", ואפילו בת מלך היתה שואלת מחברתה. בחגיגות אלה נתקשרו קשרי-אהבה-וחיתון בין בני מעמדות כלכליים וחברתיים שונים. מלבד אופיים החגיגי-העממי שמשו המחולות גורם מלבד את העם מבחינה חברתית-לאומית.

9 יום-זכרון-תרועה (יום הזכרון; יום תרועה); יום כפורים; ימים של מקראי קודש; יום העצרת; יום חיבוט ערבה; אפשר שגם המאמר בתהלים (פ"א, ד) "תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגנו" מרמז על שני "ימים" מיוחדים — יום ראש חודש הנקרא "חדש" סתם (ישעיהו א', יג; שמו"א כ', יח; וכן הרבה) ויום הכסא (השווה: "ליום הקסא יבא ביתו", משלי ז', כ).
10 במאמרו "עלה לך היערה ובראת לך" (בית מקרא ג (טו), טבת תשכ"ג, עמ' 56) מבטל ב"צ לוריא את אפשרות קיום המחולות בכרמים מטעמים "טכניים", ואלה דבריו שם: "בטו באב תלויים האשכולות על הגפנים, וכי יעלה על הדעת לרקוד בכרם ולקלקל את הפרי? ביום הכפורים עוד לא השירה הגפן את העלים ולא גזם הכורם את הענפים והגפן מכסה את פני האדמה; ובכלל אי אפשר לרקוד בכרם כי הגפנים נטועות קרוב זל"ז ואין ביניהן מרחב מספיק למחוללות". ובהערת שוליים הוא מפרש והולך, שבנות שילה לא רקדו בכרמים כלל, וכי הכרמים שימשו רק מארב לאנשי בנימין כדי לזנק משם ולחטוף בנות להם לנשים.

דומה, נתעלמו מבי"צ ל. דברי המשניות על "קרחת הכרם" ו"מחול הכרם" מקומות פנויים בכרם ובשוליו. ואלה דברי המשנה: אי זו היא קרחת הכרם? כרם שחרב מאמצעו" (כלומר, גפנים שנפגעו בשל פגעי טבע ומזיקים או בשל התנוונות מחמת זקנה ונאלצו לעקור — ח. ג.). "קרחת" כזו מידותיה שונות משש-עשרה אמות עד עשרים וארבע אמות (כלאים ד', א); ואשר ל"מחול הכרם": "אי זה הוא מחול הכרם? בין כרם לגדר" (שם ב); ולהלן: " — — בין שני הכרמים" (שם ג); גם "מחול הכרם" גדלו שתיים עשרה אמות. אשר לפירוש השם מחול הכרם: "מקום פנוי בכרם שהיו עורכים שם, כנראה, מחולות בגמר הקציר" — חנוך אלבק; וראה גם במלונים של אבן-שושן ושל יעקב כנעני, ערך "מחול הכרם". וחי' קוסובסקי ב"אוצר לשון המשנה" ערך הנ"ל.

יוצא אפוא, כי, אכן, נתקיימו המחולות בכרמים ממש, אלא שהמקרא שדרכו לנקוט לשון קצרה, די לו באיזכור הכרמים בקשר למארב אנשי בנימין למחוללות שנמצאו אותה שעה ב"קרחת" או במחול הכרם.

הדיון ההלכתי בין בית הלל ובית שמאי על מידות השטחים הנ"ל נסב על עניין כלאים והגדרת המרחקים שאין איסור זריעת כלאים חל עליהם; ואילו בעיני הבריות מחול הכרם וקרחתו — דינם כדון הכרם וכן הדבר בעיני בעל ספר שופטים ורבן שמעון גמליאל לעניין המחולות.